

BARABÁS GÁBOR

A pápai kiküldött bíraskodás Magyarországon a kezdetektől a 13. század közepéig

Tanulmányunkban¹ a pápai kiküldött bíróság működésének magyarországi jellemzőit mutatjuk be a kezdetektől 1241-ig. A kutatás konkrét eredményeinek felvázolása előtt azonban vessünk egy pillantást a delegált bíraskodás kialakulására, elméleti hátterére. Ezt indokolja egyrészt az, hogy a kérdés rendszerjellegű vizsgálatára eddig nem tett senki kísérletet magyar nyelven, másrészt így a magyarországi gyakorlat jellegzetességeit is könnyebb megragadni. Mindazonáltal e rövid összefoglaló nem törekedhet teljességre, csupán a további tárgyalás megkönnyítésére szolgál.

Az elméleti háttérrel kapcsolatban elsőként megállapítható, hogy a rendszer alapja a peres felek folyamodványa volt, akik azzal a céllal fordultak a római Szent-székhöz, hogy a pápai tekintély erősítse meg az adott ügyben született ítéletet. Ez egyrészt a pápaság 11. századtól meginduló belső reformjaihoz és az ezáltal kiteljesedő hatalmához, illetve univerzalisztikus igényeihez kapcsolódott, másrészt a közvetlen kapcsolat lehetőséget biztosított a rendes bírói szintek kikerülésére.² Így találkozott a pápaság, illetve a peres felek igénye.³

A rendszer széles körű kiteljesedése III. Sándor pápa személyéhez köthető. Ezt a megállapítást az is alátámasztja, hogy a *Liber Extrá*ban található 43 olyan dekrétumból, amely a delegált bírói intézményhez kapcsolódik (*De officio et potestate iudicis delegati*), 18 származik ebből az időszakból.⁴ A gyakorlat alapját a pápai

1 A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt támogatásával készült.

2 Vö. *Matthias Schrör*: Metropolitangewalt und papstgeschichtliche Wende. Mathiesen, Husum, 2009. 129–137.; *Othmar Hageneder*: Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. Böhlau, Linz, 1967. 27.; *Peter Herde*: Zur Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 119. (2002) 22.

3 *Harald Müller*: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: Römische Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III. Hrsg. Jochen Johrendt–Harald Müller. De Gruyter, Berlin–New York, 2008. 109–110.; *Jochen Johrendt–Harald Müller*: Zentrum und Peripherie. Prozesse des Austausches, der Durchdringung und der Zentralisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter. 14. In: Römische Zentrum i. m. 14.

4 *Müller, H.*: Entscheidung i. m. (3. jz.) 110.; *Uő*: Die Urkunden der päpstlichen delegierten Richter. Methodische Probleme und erste Erkenntnisse am Beispiel der Normandie. In: Hundert Jahre

kirendelt joghatóság (*iurisdictio delegata*) jelentette, ami a rendkívüli törvényhatóság (*iurisdictio extraordinaria*) részét képezte a képviseletivel együtt (*iurisdictio mandata*), és amelyek a rendes joghatósággal (*iurisdictio ordinaria*) együtt biztosították a Szentszék legfőbb jogszolgáltató hatalmát.⁵ A pápai kiküldött bírók tehát a pápák apostoli hatalmától (*apostolica auctoritate*) megerősítve tevékenykedtek,⁶ azonban csak az adott esetekre vonatkozóan rendelkeztek joghatósággal, ellentétben a legátusokkal.⁷ Saját személyük vagy egyházi hivataluk ebből a szempontból nem játszott szerepet működésükben, hiszen ez alapján nem ítélték semmilyen ügyben (*in iurisdictione proprium nihil habens*).⁸ A kirendelés ugyanakkor nem járt együtt az érintett egyháziak tekintélyének vagy joghatóságának csorbulásával, sőt a delegált bírák joghatósága egyes esetekben felette állt a pápai követek általános megbízásból eredő *iurisdictio*jának.⁹ Mindazonáltal a kiküldött bírók csak korlátozott felhatalmazással eljáró pápai helyettesek (*vices*) voltak.

Az ügyek számában szintén III. Sándor idejétől, a 12. század második felétől tapasztalható ugrásszerű növekedés. A kiküldött bíraskodás rendszere, jogi hátterének kialakulása és megszilárdulása mellett, később hatással volt a pápai kancellária gyakorlatára is, ami III. Ince pontifikátusa alatt jelentkezett

Papsturkundenforschung. Bilanz – Methoden – Perspektiven. Akten eines Kolloquiums zum Hundertjährigen Bestehens der Regesta Pontificum Romanorum von 9.–11. Oktober 1996 in Göttingen. Hrsg. Rudolf Hiestand. Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2003. 364.

5 Hans Erich Feine: Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Die katholische Kirche. Böhlau, Weimar, 1955. 336–338.; Peter Herde: Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts. I. Niemeyer, Tübingen, 1970. 181–182.; Stephan Weiss: Die Urkunden der päpstlichen Legaten von Leo IX. bis Coelestin III. (1049–1198). Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1995. 357.; Herde, P.: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 20–21.; Kiss Gergely: Az egyházi kormányzat a középkori Magyarországon. In: Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely–Raffayné Kálsecz Kata: Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526). Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs, 2007. 121–124.; Harald Müller: Gesandte mit beschränkter Handlungsvollmacht. Zur Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit. In: Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert. Hrsg. Claudia Märkl–Claudia Zey. Cronos, Zürich, 2008. 42–45.; Knut Wolfgang Nörr: Romanisch-kanonisches Prozessrecht. Ernennungsverfahren erster Instanz in civilibus. Springer, Heidelberg, 2012. 10–14.

6 Amely szempontból a pápák bírói megbízásai a legitimitást biztosították a küldöttek számára. Ez abban is megmutatkozott, hogy a pápai meghatalmazásokat a bírók átvitték ítéletükben, ld. Müller, H.: Gesandte i. m. (5. jz.) 61–62.

7 Pl. Weiss, S.: Die Urkunden i. m. (5. jz.) 356.

8 Müller, H.: Gesandte i. m. (5. jz.) 43–44.

9 Robert C. Figueira: Papal Reserved Powers and the Limitations on Legatine Authority. In: Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages. Eds. James Ross Swenney–Stanley Chodrow. Cornell University Press, Ithaca–New York, 1989. 194.; Uő: Subdelegation by Papal Legates in Thirteenth-Century Canon Law: Powers and Limitations. In: Iure Veritas: Studies in Canon Law in Memory of Schafer Williams. Eds. Steven Bowman–Blanche Cody. University of Cincinnati, College of Law, Cincinnati, 1991. 57.; Müller, H.: Gesandte i. m. (5. jz.) 41–45.; Richard A. Schmutz: Medieval Papal Representatives: Legates, Nuncios and Judges-delegate. In: Studia Gratiana post scripta. Essays on Medieval Law and the Emergence of the European State in Honor of Gaines Post. Eds. Joseph R. Strayer–Donald E. Queller. Libreria Ateneo Salesiano, Roma, 1972. 462.

először. Ekkor alakultak ki ugyanis az *audientia publica* és *audientia litterarum contradictarum* hivatalai, amelyek élén a későbbiekben az alkancellár állt, illetve amely szervezetek ügyhallgatói a panaszok kivizsgálásával és esetenként a bírók kiválasztásával voltak megbízva.¹⁰ Az *audientia* ezenkívül felügyelte a pápai udvarban tevékenykedő állandó képviselőket (*procuratores*) is, ezáltal főszerepet játszva az óvások, fellebbezések kezelésében (*audientia litterarum contradictarum*).¹¹ III. Ince reformjai előtt kizárólag bíborosok töltötték be ügyhallgatói pozíciót, azonban ez időtől fogva egyre inkább a pápai kápolna tagjai jelentek meg ebben a szerepben is.¹²

A mennyiségi növekedés mellett a minőségi változásról sem szabad elfeledkezni. Ez alatt elsősorban a kialakuló kánonjoghoz kapcsolódó eljárásjogi normák egységesülését, illetve a kialakuló közös jog (*ius commune*) elterjedésének egyéb hatásait kell érteni.¹³ A pápai kiküldött bíróság intézményének bemutatásából ebből kifolyólag nem maradhat el a Gratianus után kialakuló „új” egyházi jog, a klasszikus kánonjog, mivel a rendszer ezzel összefüggésben jött létre, és terjedt el a nyugati kereszténységben.

A klasszikus kánonjog kialakulásával kapcsolatban elsőként a pápai leiratok (*rescriptum*) szerepét kell hangsúlyozni, amelyek a korszak felfogása szerint különböző jogi és fegyelmi kérdésekben született, a pápai tekintélyen és hatalmon nyugvó döntésekként határozhatók meg. Ezzel kapcsolatban azonban nem melőzhető az egyházi *centrum* és *periféria* fogalmainak a meghatározása,¹⁴ illetve

10 Herde, P.: *Audientia* i. m. (5. jz.) 20., 183–184., 374.; Werner Maleczek: *Papst und Kardinalkolleg von 1191 bis 1216*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1984. 329–332.; Herde, P.: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit* i. m. (2. jz.) 24–30.

11 Peter Herde: *Beiträge zum päpstlichen Kanzlei- und Urkundenwesen im 13. Jahrhundert*. I. Zweite, verbesserte und erweiterte Auflage. Lassleben, Kallmünz (Oberpfalz), 1967. 130–132.; *Uő*: *Audientia* i. m. (5. jz.) 28–29., 350., 372–375.; *Uő*: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit* i. m. (2. jz.) 30–33.

12 Maleczek, W.: *Papst* i. m. (10. jz.) 326–329.; Robert Elze: *Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 36. (1950) 177–179. – IV. Ince aztán állandó ügyhallgatókat is kinevezett (Herde, P.: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit* i. m. [2. jz.] 25.). Az auditorok kiválasztásában hasonló megfontolások játszottak szerepet, mint a kiküldött bírókéban (bár nem minden tekintetben, hiszen ebbe a kérdésbe a pereskedő feleknek nem volt beleszólásuk), vagyis a jogi képzettség, a bírói tapasztalat és a konkrét személyek viszonya a mindenkori pápákhoz, vö. Maleczek, W.: *Papst* i. m. (10. jz.) 333.

13 Herde, P.: *Audientia* i. m. (5. jz.) 181–182.; Hageneder, O.: *Die geistliche* i. m. (2. jz.) 30.; Bónis György: *Középkori jogunk elemei: római jog, kánonjog, szokásjog*. KJK, Bp., 1972. 22–23.; *Uő*: *Egyházi bírászkodás a középkori Magyarországon*. In: *Uő*: *Szentszéki regeszták*. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. JATE ÁJK Tudományos Bizottsága, Szeged, 1997. 628.

14 Kutatásunk során a Jochen Johrendt és Harald Müller által is képviselt fogalmi kereteket vettük alapul, amely szerint a centrum-periféria elkülönítés nem kizárólag földrajzi alapon történik, hanem a mindenkori központtól való, ún. belső távolság alapján. Így nem kizárólag a pápa vagy Róma alkotja a centrumot, hanem maga az egyház, ill. annak adminisztratív központi vezetése. Ugyanakkor egyes esetekben és bizonyos szempontból a periféria területei adták a kiinduló impulzust, és ezáltal azon viszonylatokban ők képezték a centrumot, mint pl. a Bolognai

ezek egymásra hatásának a kérdésköre sem, mivel maga a kiinduló impulzus ezekben az esetekben nem a pápaság részéről érkezett, hanem a kérvényezőktől.¹⁵ Ez a kölcsönhatás aztán tovább erősödött a különböző kánonjogi dekretális gyűjtemények összeállításával és elterjedésével, mivel ezek kezdetben nem pápai utasításra, hanem elsősorban oktatási céllal az egyetemeken készültek.¹⁶ Ez a helyzet III. Ince pontifikátusa alatt kezdett megváltozni, ekkortól ugyanis a pápák közvetlen megkeresés nélkül is adtak ki jogi normákra és esetekre vonatkozó tanításokat (*motu proprio*),¹⁷ illetve elkezdődött a pápai megbízásból és az ő tekintélyükkel megerősített egyházi jogi gyűjtemények összeállítása. III. Ince 1209-ben küldte el a bolognai egyetemre a megbízásából összeállított *Compilatio Tertiá*t mint autentikus gyűjteményt. Példáját követte utódja, III. Honorius is (*Compilatio Quarta*, 1226), illetve azután IX. Gergely is elkészítette a saját gyűjteményét, a *Liber Extrá*t. Ez a pápa szándékának megfelelően a későbbiekben feltétlen tekintélyre tett szert mint egyetemesen kötelező és kizárólagos gyűjtemény.¹⁸

Visszatérve a kiküldött bíróság rendszerének alakulásához, megállapítható, hogy a pápák a 13. század első felére *iudex ordinarius omnium*má, azaz a legfőbb bírói szintté váltak, míg a delegált bíróság a *commune et generale forum omnium clericorum et ecclesiarum*ot jelentette az egyházban. Emellett a rendszer egyre inkább beépült a hétköznapok joggyakorlatába, olyannyira, hogy már a kisebb ügyekben is megszokottá vált Rómához ítéletért folyamodni.¹⁹ A Róma-központú egyházi bírászkodás természetesen nem csak az egyháziak előtt állt nyitva, a világiak is pereskedhettek a Szentszék előtt egyházi bírászkodást igénylő esetekben. Erre azonban csak akkor került sor, ha a perben érintett másik fél klerikus személy vagy valamely egyház volt (*ratione personae*), illetőleg ha az ügy jellege azt kívánta meg (*ratione rei, causae spiritualis admixti*).²⁰

Egyetemen folytatott összegyűjtő, rendszerező és kommentáló tevékenység esetében, vö. *Johrendt, J.–Müller, H.*: Zentrum i. m. (3. jz.) 9–10.

15 *Lotte Kéry*: Dekretalenrecht zwischen Zentrale und Peripherie. In: Römisches Zentrum i. m. (3. jz.) 19.

16 Vö. *Kéry, L.*: Dekretalenrecht i. m. (15. jz.) 20–23., 40–45.

17 Uo. 27–28., vö. még *Thomas Frenz*: Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit. Steiner, Stuttgart, 1986. 31.

18 *Feine, H. E.*: Rechtsgeschichte i. m. (5. jz.) 283–290. – Ez a tendencia természetesen az itt bemutatandó korszakot követően, a 13. század második felében is folytatódott, ld. *James Brundage*: The Medieval Canon Law. Longman, London, 1996. 54–69.

19 *Herde, P.*: Audientia i. m. (5. jz.) 184.; *Müller, H.*: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 365–367.; *Uő.*: Entscheidung i. m. (3. jz.) 116.; *Gisela Drossbach*: Die Entwicklung des Kirchenrechts als raumübergreifendes Kommunikationsmodell im 12. Jahrhundert. In: Zentrum und Netzwerk. Kirchliche Kommunikationen und Raumstrukturen im Mittelalter. Hrsg. Gisela Drossbach–Hans-Joachim Schmidt. De Gruyter, Berlin–New York, 2008. 61.; *Kéry, L.*: Dekretalenrecht i. m. (15. jz.) 24.; *Thomas Wetzstein*: Wie die *urbs* zum *orbis* wurde. Der Beitrag des Papsttums zur Entstehung neuer Kommunikationsräume im europäischen Hochmittelalter. In: Römisches Zentrum i. m. (3. jz.) 68.

20 Pl. az urszórügyek esetében, ld. *Herde, P.*: Pápstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 35., 38.; *Kiss G.*: Egyházi kormányzat i. m. (5. jz.) 111.; *Herde, P.*: Audientia i. m. (5. jz.) 207–211.

A delegált bíraskodási eljárás jogi háttere valószínűsíthetően már 1215-re, a IV. Lateráni Zsinat idejére kialakult, de a rendszer kiformalódásának folyamata nehezen követhető, illetve regionális különbségek is nehezítik egy általános leírás megalkotását.²¹ A delegált bíróság rendszerének térnyerése révén a későbbiekben a helyi bíróságok komoly vetélytársra tettek szert, hiszen egyre többen fordultak döntésért személyesen az Apostoli Székhez, amely aztán a delegált bírák intézményén keresztül kezdte háttérbe szorítani az előbbieket.²² Ez a folyamat a Magyar Királyságban is tetten érhető, amit IV. Béla 1252. évi intézkedése is alátámaszt. A király a külföldre történő idézés megtiltásával válaszolt a pápai delegált bíraskodás egyre nagyobb térnyerésére, igaz, ettől később, IV. Ince nyomására el kellett állnia.²³

A pápai tekintély növekedésének tehát egyik alapvető támogatója, előmozdítója volt a delegált bíróság rendszerének kialakulása és elterjedése.²⁴ III. Ince pontifikátusa abból a szempontból is jelentősnek tekinthető, hogy a kezdetben különlegesnek, egyedinek minősülő jog ekkor vált általánossá, emellett a pápához való fellebbezés jogi gyakorlata és a perrendtartás is megszilárdult. A 12. században a rendszer alapját még az jelentette, hogy az ügyvezett nagyobb ügyekben (*causae maiores*) – például minden, a püspököt érintő kérdésben, *exemptiót* érintő ügyekben, a házasság érvényességével, felbontásával kapcsolatban²⁵ – lehetett a pápákhoz fellebbezni. A 13. századtól azonban már minden esettel kapcsolatban mód nyílt a metropolitai és a püspöki joghatóság kikerülésére. Ezáltal az Apostoli Szék mint *prima sedes* a legfelsőbb bírói hatalommá vált.²⁶ Ezek a változások hatással voltak a kánonjog elterjedésére és tekintélyére is, amit például az is mutat, hogy azt a 13. század elején már Magyarországon is mint *ius communét* említik a források.²⁷ Mindez összefüggésbe hozható a római Szentszék és a különböző régiók közötti kapcsolatok intenzívebbé válásával is, amelynek egyik aspektusát alkotta a kiküldött bíraskodás keretében zajló információcsere.²⁸

A rendszer kialakulásának és jellemzőinek rövid ismertetése után a következőkben a delegált bíróság gyakorlatának részleteit ismertetjük különböző szem-

21 Müller, H.: Entscheidung i. m. (3. jz.) 110–111.

22 Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a delegált bíraskodás nem jelentette a helyi egyháziak mellőzését, hiszen a pápa, nyilván gyakorlati okokból (nyelv, helyismeret), elsősorban helyi egyháziakat kért fel erre a feladatra.

23 Vö. Bónis Gy.: Egyházi bíraskodás i. m. (13. jz.) 629–633.; Kiss G.: Egyházi kormányzat i. m. (5. jz.) 113.; Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 368–369.

24 Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 367–368.; Uő.: Entscheidung i. m. (3. jz.) 116–117.

25 Müller, H.: Gesandte i. m. (5. jz.) 51.; Feine, H. E.: Rechtsgeschichte i. m. (5. jz.) 336–337., 384.; Herde, P.: Audientia i. m. (5. jz.) 357.; Robert C. Figueira: The Canon Law of Medieval Papal Legation. Cornell University, Penn Arbor, 1980. 201.

26 Müller, H.: Entscheidung i. m. (3. jz.) 120–129.; Bónis Gy.: Egyházi bíraskodás i. m. (13. jz.) 631.; Hageneder, O.: Die geistliche i. m. (2. jz.) 24–27.; Herde, P.: Audientia i. m. (5. jz.) 20., 183–184.; Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 367–368.

27 Bónis Gy.: Egyházi bíraskodás i. m. (13. jz.) 628.; Uő.: Középkori i. m. (13. jz.) 22–23.; Herde, P.: Audientia i. m. (5. jz.) 181–182.; Hageneder, O.: Die geistliche i. m. (2. jz.) 30.

28 Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 370.; Uő.: Entscheidung i. m. (3. jz.) 117–119.; Wetzstein, T.: Wie die urbs i. m. (19. jz.) 67–68.

pontok (kiküldött bírók kiválasztása, megoszlása, ügycsoportok) alapján. Ezek közül az egyik legkiemelkedőbb a bírók kiválasztásának elméleti háttere és gyakorlata. Elsődlegesen megállapítható, hogy a különböző ügyekhez általában három bírót jelöltek ki, bár a kánonjog szerint akár egyetlen bíró is hozhatott ítéletet.²⁹ A delegáltak közül rendszerint kettőt a peres felek, míg a harmadikat a pápa, illetve a gyakorlat szerint az *audientia* ügyhallgatói jelölték ki.³⁰ A delegált bíraskodással kapcsolatban tehát nem, vagy csak igen korlátozott értelemben beszélhetünk konkrét pápai politikáról,³¹ ellentétben a legátusok meghatalmazásánál tapasztalható törekvésekkel.³² Sőt az ügyek jelentős részében, azok növekvő száma miatt, maguk a pápák egyáltalán nem játszottak szerepet, helyettük az esetekkel kapcsolatos minden intézkedés, így a bírók kijelölése is az *audientiában* történt.³³

Az említett hármass felügyelet azonban nem érvényesült mindig, számos eset ismert ugyanis, amelyekben a meghatározottnál kevesebb vagy több bíró foglalkozott az ügy vizsgálatával.³⁴ A számbeli változás egyik jellegzetes esete volt az akadályoztatás. A kijelölt bírók azonban akkor is lefolytathatták az eljárást, ha egyikük nem tudott részt venni benne, ahogyan az a pápai megbízások egy általános formulájában is kifejezésre jutott: *Quod si non omnes hiis exequendis poteritis interesse, duo vestrum ea nichilominus exequantur.*³⁵ Ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban röviden ki kell térni egy, a *Liber Extrá*ban található speciális jogesetre

29 Herde, P.: Pápstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 33.

30 Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 365–366.; Uő: Entscheidung i. m. (3. jz.) 117., 120–122., 130.; Uő: Gesandte i. m. (5. jz.) 46–47., 63.; Hagedener, O.: Die geistliche i. m. (2. jz.) 31.; Maleczek, W.: Papst i. m. (10. jz.) 327–328.; James Ross Sweeney: Innocent III, Canon Law and Papal Judges Delegate in Hungary. In: Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages. Eds. James Ross Sweeney–Stanley Chodrow. Cornell University Press, Ithaca–New York, 1989. 30.; Brundage, J.: Medieval Canon Law i. m. (18. jz.) 128. – Egy példa a peres felek értesítéséről a bírók kijelölését illetően: Augustus Potthast: Regesta pontificum Romanorum. Graz, 1874. (= Potthast) 5684. sz.

31 Müller, H.: Entscheidung i. m. (3. jz.) 117.; Uő: Gesandte i. m. (5. jz.) 63–64.; Johrendt, J.–Müller, H.: Zentrum i. m. (3. jz.) 15.

32 Müller, H.: Gesandte i. m. (5. jz.) 45–46., 63–64.; Claudia Zey: Handlungsspielräume – Handlungsinitiativen. Aspekte der päpstlichen Legatenpolitik im 12. Jahrhundert. In: Zentrum und Netzwerk. Kirchliche Kommunikationen und Raumstrukturen im Mittelalter. Hrsg. Gisela Drossbach–Hans-Joachim Schmidt. De Gruyter, Berlin–New York, 2008. 85–92. – Ugyanakkor az egyszerűség kedvéért a konkrét folyamatok és esetek bemutatásánál a későbbiekben a bírók pápák általi kijelölését említjük. Az egyes esetekben ugyanis nem, vagy legfeljebb részben határozható meg, hogy egyáltalán érvényesült-e az általános szabályozás, és ha igen, akkor konkrétan melyik bírót melyik érintett fél választotta ki.

33 Vö. Herde, P.: Beiträge i. m. (11. jz.) 62., 66.; Uő: Audientia i. m. (5. jz.) 185., 249., 376.; Maleczek, W.: Papst i. m. (10. jz.) 327.; Herde, P.: Pápstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 32.; Müller, H.: Gesandte i. m. (5. jz.) 60.

34 Müller, H.: Entscheidung i. m. (3. jz.) 120–122.; Herde, P.: Audientia i. m. (5. jz.) 198–200.; Hagedener, O.: Die geistliche i. m. (2. jz.) 31–32.; Maleczek, W.: Papst i. m. (10. jz.) 327–328., 330.

35 Vö. Herde, P.: Audientia i. m. (5. jz.) 200.; Uő: Pápstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 34.

III. Ince pontifikátusának idejéből, amely jól mutatja a kérdés összetettségét.³⁶ A dekretálisgyűjteménybe bekerült ügyből a három delegált bíró egyikét részrehajlás miatt kizárták, míg a második *subdelegatus*ként továbbadta megbízását saját bírótársának. Az eljárás ezen a ponton vált rendkívül izgalmassá, ugyanis e második kiküldött bíró hamarosan elhalálozott. A pápa döntése alapján ebben az esetben a megmaradt egyetlen delegált kizárólag akkor járhatott el törvényesen, ha már kollégája halála előtt megkezdte a vizsgálatot, például már megidézte a feleket.³⁷

A delegált bírók kiválasztása elvileg nem csupán számukat tekintve, hanem területi alapon is meghatározott volt. Az általános normák szerint ugyanis a bíróknak és az alperesnek vagy közös egyházmegyéből kellett származniuk, vagy legfeljebb kétnapi járóföld távolságra bírhatták egymástól hivatalukat.³⁸ Azonban – több másikhöz hasonlóan – ez a rendelkezés sem érvényesült minden esetben, mint az például a magyarországi ügyekkel kapcsolatban is elmondható. Összességében megállapítható tehát, hogy a korszakban az általános tendenciák ellenére sem alakult ki kizárólagos szabályozás a kiválasztás különböző aspektusaival kapcsolatban.

A kiküldött bírók egyházi hivatal szerinti megoszlását vizsgálva felfedezhető, hogy a 13. század előtt elsősorban magasabb egyházi méltóságokat, püspököket és apátokat választottak az ügyek elintézésére,³⁹ míg ekkortól egyre gyakoribbá vált a különböző káptalanok méltóságainak, illetve az espereseknek⁴⁰ a megbízása.⁴¹ III. Honorius és IX. Gergely pontifikátusának idejéből pedig már arra is van adat, hogy kolostorok perjelei, vagy jogi személyként maga a konvent is bírói megbízást kapott.⁴² A legfontosabb változás azonban a káptalanok különböző tagjainak és főleg az espereseknek az egyre növekvő számú felhatalmazása volt.⁴³ A bírók

36 Liber extravagantium decretalium. Ed. Emil Friedberg. In: Corpus Iuris Canonici. II. Tauchnitz, Leipzig, 1881. Reprint: Graz, 1959. 29–30.

37 *Figueira, R. C.*: Subdelegation i. m. (9. jz.) 59.

38 *Herde, P.*: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 33.

39 Vö. *Drossbach, G.*: Die Entwicklung i. m. (19. jz.) 48.

40 A továbbiakban a magyar szakirodalomban általánosan használatos főesperes helyett következetesen az esperes kifejezést alkalmazzuk, mivel közelebb áll az eredeti „archipresbiter”, „archidiaconus” szavak jelentéséhez, ill. így a helyettesi feladatot ellátó alesperes kifejezés is jobban értelmet nyer, vö. *Kiss Gergely*: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2013. 33.: 64. jz.

41 *Müller, H.*: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 366–367.; *Bónis Gy.*: Egyházi bírászkodás i. m. (13. jz.) 632.; *Herde, P.*: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 33.

42 Pl. a magyar ügyek között: Zirc: Magyar Országos Levéltár (Budapest; = MOL), Diplomatai Fényképgyűjtemény (= DF) 206 913.; Potthast 8822. sz.; Monumenta romana episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. Szerk. Fraknói Vilmos–Lukcsics József. Bp., 1896–1907. (= MREV) I. 88–89.; Szentgotthárd: Potthast 6022. sz.; Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Georgius Fejér. Typ. Univ., Budae, 1828–1844. (= Fejér) VII/5. 220.; Egres: Potthast 6443. sz.; Codex diplomaticus Arpadianus continuatus – Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. MTA, Pest-Bp., 1860–1873. (= ÁÚO) I. 165.

43 *Müller, H.*: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 365–366.; *Uő*: Gesandte i. m. (5. jz.) 47–48.; *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználát a középkorban. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 1944. Reprint: Bp., 1993. 59.

kiválasztásában a betöltött tisztség mellett szerepet játszott személyiségük, kapcsolatrendszerük, valamint kánonjogban való jártasságuk is, ahogyan az például a magyarországi ügyek kapcsán több meghatalmazott egyházi pályafutása alapján is kimutatható. Összességében a rendszer fejlődésével kapcsolatban akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a pápai kiküldött bíróság tulajdonképpen kitermelte maga számára a szükséges bírókat.⁴⁴

A kiküldött bírók személye után röviden ki kell térni az általuk vizsgált ügyek természete alapján levonható általános következtetésekre is. Az alapvető tendenciák meghatározásában kiemelkedő szerepe volt Harald Müller német történész kutatásainak, aki elsősorban normandiai eseteket dolgozott fel.⁴⁵ Müller azt találta, hogy a perek túlnyomó többsége különböző birtok- és tulajdonjogi kérdések miatt jött létre, ezek közül is a tizedeket érintő pereskedések képezik a legnépesebb csoportot.⁴⁶ Természetesen még számtalan más téma is megtalálható a pápai kiküldött bíróságok által vizsgált perek között, mint például az egyházfegyelmi kérdések, a kánoni választások körüli problémák, uzsora és törvényes ár átlépése miatti panaszok, végrendeletek teljesítése miatt fellépő nehézségek, egyháziak elleni erőszak, rágalmozás, rablás és más *delictumok*, házassági ügyek, patronálások és a szerzetesi állapot körüli kérdések.⁴⁷

Áttérve a rendelkezésre álló forrásokra, elsőként megállapítható, hogy a delegált bírók által kiállított iratok legjellegzetesebb csoportját, a jelentéseket vizsgálva négy alcsoport különíthető el. Ezek közül legnépesebb (1) a pápai megbízásokra adott válaszok köre, amelyek általában az eljárás részleteinek leírását tartalmazzák *sub sigillis*, illetve *litterae clausae* formájában. Az egyéb esetekben a bírók a perek általános lefolyásához képest mutatkozó eltérésekről informálták megbízójukat. Ez lehetett (2) a pereskedők azon szándéka, hogy pápai megerősítést kérjenek az ítéletről, illetve (3) valószínűsíthették, hogy a felek egyike ismét perelni szándékozik, esetleg (4) fellebbezést kíván benyújtani az Apostoli Széknél.⁴⁸ Ezzel a csoportosítással kapcsolatban ki kell térni egy gyakorlati kérdésre is, mégpedig arra, hogy a fennmaradt források alapján nincs nyoma a delegáltak esetleges pápai kuriális ellenőrzésének. A kiküldött bírók tevékenységének, jelentéseinek vizsgálatával nem foglalkozott tehát sem megbízott személy, sem valamely hivatal, illetőleg nem maradt fenn bizonyíték arra sem, hogy a delegált bírónak jelentéstételi kötelezettsége lett volna a perek végén, bár néhány bírói megbízás szövege utal rá.⁴⁹ Mindezek alapján tehát legfeljebb csak feltételezhe-

44 Müller, H.: Gesandte i. m. (5. jz.) 48–49.

45 Harald Müller: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie (12. und frühes 13. Jahrhundert). Bouvier, Bonn, 1997.

46 Uő: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 368–369

47 Vö. Herde, P.: Audientia i. m. (5. jz.) 233–397.

48 Müller, H.: Gesandte i. m. (5. jz.) 52–56.

49 Uo. 56–57.; Ludwig Falkenstein: Appellationen an den Papst und Delegationsgerichtsbarkeit am Beispiel Alexanders III. und Heinrichs von Frankreich. Zeitschrift der Kirchengeschichte 97. (1986) 40–41.

tő, hogy a különböző jelentések nagy része az évszázadok folyamán elveszett vagy megsemmisült.

Végezetül néhány megjegyzés a módszertannal és a forrásbázissal kapcsolatban, szintén Harald Müller munkái alapján. A kutatás egyik alapvető problémáját a források sokszínűsége okozza. A pápai delegált bíraskodás intézménye lényegében három forráscsoport alapján dolgozható fel: a pápai és a kiküldött bírói oklevelek, illetve esetlegesen a pereskedő felek által kiadott iratok alapján.⁵⁰ Ezek a csoportok azonban különböző mértékben állnak rendelkezésre. A pápai oklevelekkel kapcsolatban vagyunk a legkedvezőbb helyzetben mind a források fennmaradását, mind kiadásukat tekintve. Ennek oka két tényezőben keresendő. A pápai kancellária egyrészt meghatározóvá vált a korszakban az igazságszolgáltatásban mind általában, mind a kiküldött bíraskodás terén, azonban még így sem tekinthető egyedüli iratképző intézménynek. Fontos kutatás-módszertani és -történeti tényező továbbá a szövegkiadások kezdete óta tapasztalható kiemelkedő érdeklődés a pápaság iránt, amely mellett más egyházi intézmények vagy személyek – például a delegált bírók – oklevelei sokkal kisebb figyelemben részesültek.⁵¹ A másik két iratcsoport előfordulási aránya már sokkal kisebb. Ugyanakkor a pereskedők számára a későbbi megőrzés szempontjából nem a pápai megbízások voltak a legértékesebbek, hanem sokkal inkább az ítéletek.⁵² Nem meglepő tehát, hogy a fennmaradt pápai oklevelek között általánosságban jóval kisebb számban találhatók delegálások.⁵³ A pápai megbízások szövegének fennmaradását azonban segítette a gyakorlat, mely szerint a bírók átírták azokat saját okleveleikben,⁵⁴ bár ez az eljárás elsősorban a bírók pápától nyert joghatóságának a kifejezését szolgálta. Hasonló hatással volt a delegált bírók ezen ítéleteinek pápai megerősítése, amely esetben az így keletkező oklevél megőrzése szintén a nyertes fél érdekében állt.

Ami a pápai kiküldött bíróságok előtti perek ügymenetét és az eljárásjog konkrét jellemzőit – mint például a pápai ügyhallgatók szerepe, az ítélethozatal, illetve a fellebbezés kérdései – illeti, azokat a későbbiekben a magyar helyzettel kapcsolatban vizsgáljuk és mutatjuk be részletesen, mivel a hazai tendenciák kapcsolódása az általánoshoz ezt lehetővé teszi. (Az ügyhallgatók és a fellebbezések kérdését az *audientia* révén részben már vizsgáltuk.)

Az általános jellemzők bemutatása után a továbbiakban a pápai delegált bíraskodás magyarországi megjelenését és jellemzőinek alakulását mutatjuk be, a III. Sándor pontifikátusa alatti kezdetektől a 13. század közepéig, pontosabban 1241-ig. Az első ismert ügyek, amelyek a Magyar Királlyal kapcsolat-

50 Vö. Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 355.

51 Uo. 351–353.

52 Uo. 355.; Arnold Esch: Überlieferungs-Chance und Überlieferungs-Zufall als methodisches Problem des Historikers. Historische Zeitschrift 240. (1985) 535–537.

53 Vö. Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 357–358.; Herde, P.: Audientia i. m. (5. jz.) 183.; Falkenstein, L.: Appellationen i. m. (49. jz.) 36–65. 58–60. – A magyarországi forráshelyzet ugyanakkor ezzel ellentétes képet mutat, ugyanis a pápák bírói megbízásai maradtak fenn döntő többségben.

54 Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 357.

ba hozhatók, a 12. század közepéről, III. Sándor időszakából származnak. Ez alapján elmondható lenne, hogy a nyugat-európai tendenciákat kisebb késéssel követték Magyarországon. Ez a megállapítás azonban nem teljesen állja meg a helyét, hiszen az említett időszakból nagyrészt dalmáciai megbízottak és az ottani egyházakkal kapcsolatos ügyek ismertek, amelyek nem a magyar egyházszervezethez tartoztak.⁵⁵ Ez a helyzet III. Ince időszakában változott meg gyökeresen, ekkortól figyelhető meg a pápai delegált bíráskodáshoz kapcsolódó ügyek ugrásszerű növekedése a forrásokban. Jól mutatja a változást, hogy már a pápa első évéből található bizonyíték kiküldött tevékenységére. Az ügy – az erdélyi püspök és a szebeni prépost joghatósági vitája – arra enged következtetni, hogy valójában már korábban megjelentek a pápai delegált bíráskodás első nyomai. III. Béla király 1189-ben alapította a szebeni társaskáptalant, amelynek prépostja nem sokkal később megpróbálta kiterjeszteni joghatóságát Erdély minden német egyházára. E törekvés ellen Adorján erdélyi püspök 1192-ben III. Celesztin pápánál tett panaszt. Az ügy kivizsgálása az ekkor az országban tartózkodó Gergely pápai legátusra hárult (Gregorius de Sancto Apostolo, a S. Maria in Portico bíboros-diakónusa),⁵⁶ aki az alapító király véleményét is figyelembe véve megállapította, hogy nem minden erdélyi német egyház tartozik a szebeni prépost szentelő hatalma (*potestas ordinis*) alá.⁵⁷

Az 1198 és 1216 közötti időszakból fennmaradt esetek száma már lehetővé teszi bizonyos általános tendenciák értékelését, amelyeket az 1241 előtti források további vizsgálata is megerősít. Ezek alapján az ügyek természetével kapcsolatban elsődlegesen három nagyobb tematikus egység állapítható meg. A legnépesebbet a különböző egyházak közötti, elsősorban tizedjogok miatt létrejött perek alkotják. Mellettük jelentős számban található egyházfegyelmi és -kormányzati kérdések, illetve laikusokat érintő eljárások.⁵⁸ Mindhárom csoport esetén számos példa áll rendelkezésre az időszak forrásai között.

A tizedperekre a pannonhalmi apátság levéltárában megőrzött iratok különösen jelentős számban szolgáltatnak információkat, hiszen Uros apát nemcsak III. Ince pontifikátusa alatt, hanem az egész vizsgált korszakban egyértelműen a legaktívabb felhasználója volt a delegált bíráskodás kínálta lehetőségeknek. Perben állt többek között a veszprémi⁵⁹ és a zágrábi⁶⁰ püspökökkel, valamint a magyarországi johannitákkal is.⁶¹ Az egyházfegyelmi ügyekre talán az egyik

55 Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 26–28.

56 Maleczek, W.: Papst i. m. (10. jz.) 93.

57 III. Ince oklevele: Potthast 284. sz.; Die Register Innocenz' III. Hrsg. Othmar Hageneder. Graz, 1964–2004. (= RI) I. 272. sz. – Az ügy részleteire nézve ld. Kiss G.: Királyi egyházak 153–154.; Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 28. Az erdélyi szászok egyházai körüli joghatósági vita azonban nem zárult le ekkor. A folyamat részletes ismertetését ld. Kiss G.: Királyi egyházak i. m. (40. jz.) 152–164.

58 Vö. Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 35–37.

59 Pl. Potthast 4401. sz.; Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 39.

60 Pl. DF 206 863.; Potthast 6466. sz.; Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 41.

61 Pl. Potthast 5102. sz.; Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 44.; Hunyadi Zsolt: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. METEM–CEU, Bp., 2010. 34–35.

legjobb példa a korszakból a Kalán pécsi püspök ellen folytatott eljárás, amely mögött ugyan politikai motivációk is felfedezhetők, ugyanakkor a vádak kivizsgálásával, majd az ítélet foganatosításával is magyarországi egyháziakat – a csanádi püspököt és a cikádori apátot⁶² – bízott meg a pápa.⁶³ A harmadik témára, a világiak perekben való megjelenésére egy olyan eset hozható fel példaként, amelyben laikusok mint egyházak és egyháziak megkárosítói jelentek meg, és amelyek egyébként az egész vizsgált korszakra jellemző. Az esztergomi érsek, a veszprémi püspök és a székesfehérvári prépost megbízásáról van szó, akiknek 1207-ben a borsmonostori ciszterci kolostort kellett megvédeniük az azt zaklató Győr vármegyei világi uraktól.⁶⁴

A pereskedések jellemző okainak bemutatása után nem mellőzhető a nyugat-európai helyzettől való eltérések tárgyalása sem. Az 1241 előttről fennmaradt források alapján, a delegált bírászkodás magyarországi rendszerének egészét tekintve, elsősorban az uzsora és a jogos ár túllépése miatti panaszok, illetve a zálogügyletek hiánya különösen szembetűnő.⁶⁵ A jelenség magyarázata összetett. Egyrészt Magyarországon kétféle jogállású tulajdon létezett. A királyi adományból származó birtok volt az egyik, amelyet csak királyi engedéllyel lehetett eladni.⁶⁶ A zálogügyleténél pedig a magyarországi szokásjog gyakorolt hatást a birtokok kereskedelmi helyzetére, és ezen keresztül a pápai bíróságok elé került ügyek összetételére, ugyanis a nemzetség osztatlan tulajdonát a jogképes férfi tagok beleegyezése nélkül sem eladni, sem zálogba adni nem lehetett.⁶⁷ Hiányoznak továbbá a végrendeletek végrehajtása körüli viták,⁶⁸ a rágalmazás miatti panaszok,⁶⁹ a házassági

62 Potthast 2547. sz.; RI VIII. 99. (98.) sz.; Potthast S 243. 2837. sz.; RI IX. 113. sz.

63 Vö. *Szeberényi Gábor*: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Horvátország és Dalmácia kormányzója”. Újabb szempont a horvát–magyar perszonalunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000. c. konferenciák válogatott előadásai*. Szerk. Varga Lajos–Vonyó József. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2002. 230–233.; *Kosztia László*: Püspökök és városuk a 14. század közepéig. In: *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümegei József. Fény Kft., Pécs, 2009. 70–71.; *Fedeles Tamás–Kosztia László*: Pécs (Fünfkirchen) das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter. Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Wien, 2011. 61–62.

64 MNLOL Diplomatai Levéltár (= DL) 43.; Potthast 3008. sz.; DL 44.; Potthast 3009. sz., és vö. *Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. (30. jz.) 37.

65 *Herde, P.*: Audientia i. m. (5. jz.) 233–286.; *Uő*: Pápstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 38.

66 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Politzer, Bp., 1946. 346–356.; *Zsoldos Attila*: Adomány. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Akadémiai, Bp., 1994. 30.

67 *Béli Gábor*: Osztatlanság és osztály az Árpád-korban. In: *Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szerk. Balogh Elemér–Homoki Nagy Mária. SZTE ÁJK, Szeged 2010. 131–138.; *Kosztia László*: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353). Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1998. (Tanulmányok Pécs történetéből 4.) 20.

68 *Herde, P.*: Audientia i. m. (5. jz.) 286–296.

69 Uo. 319–320.

ügyek⁷⁰ és a nőket érintő egyéb kérdések is.⁷¹ Mindez nem jelenti ugyanakkor, hogy ilyen ügyekben ne lettek volna perek Magyarországon,⁷² azonban ezek, legalábbis a fennmaradt források tanúsága szerint, a magyarországi egyházi és világi bíróságok elé kerültek, illetve csak később jelentek meg a pápai delegáltak által kezelt ügyek között. Ez utóbbira jó példát szolgáltatnak a házasságokkal kapcsolatos kérdések, amelyekre a 14. századból már számos forrás áll rendelkezésre.⁷³

A továbbiakban a kiküldött bíróság rendszerének egyik legfontosabb elemét, az ügyek kivizsgálásában részt vevő bírókat vizsgáljuk meg Magyarországon. Előljáróban azonban ismételten hangsúlyozni kell, hogy a delegált bírók kiválasztásában elsősorban nem a pápák vagy tágabban a pápai kúria akarata, akár politikája érvényesült, hiszen általában a három bíró közül kettőt a peres felek választottak ki.⁷⁴ A kijelölésekben azonban számos szempont játszott szerepet. Elsőként említendők a vonatkozó kánonjogi szabályok, amelyek szerint a bírácnak ugyanabból az egyházmegyéből kellett származniuk, mint az alperesnek, vagy legfeljebb kétnapi járóföldre lakhattak tőle.⁷⁵ Azonban ennél is fontosabbak voltak a személyes kapcsolatok, a delegáltak tekintélye, jogi képzettsége és bírói tapasztalata.⁷⁶ Ugyanakkor nagyon kevés forrás áll rendelkezésre, ami ezt a kérdést közelebbről megvilágítaná. III. Honorius 1220. évi oklevele egy ezek közül. A pápa a spalatói káptalannak írt levelében ugyanis értesítette a címzetteket arról, hogy Róbert veszprémi püspököt bízta meg Göncöl érsek megválasztásának vizsgálatával. Választását a püspök érdemeivel és a benne való bizalmával indokolta.⁷⁷ Ehhez még tegyük hozzá, hogy az esetek többségében a bírók megnevezése kizárólag egyházi méltóságukkal, bármilyen személyes megjegyzés, nevük említése nélkül történt. Ezt a tendenciát is tekintetbe véve a továbbiakban a bírók vizsgálata tulajdonképpen csak hivataluk alapján történhet, egyes személyek konkrét szerepére csak abban az esetben térünk ki, ha a forrásadottságok azt lehetővé teszik.

70 Uo. 356–364. – Egyetlen házasságot érintő pápai rendelkezés maradt fenn: Potthast 2791. sz.; RI IX. 75. sz., ill. ismert magyarországi bíróság által vizsgált házassági ügy, ld. pl. DL 192. – Fejér III/2. 330–332.

71 Ezt bizonyítják például a nőket érintő *notulák*, ld. *Herde, P.*: Audientia i. m. (5. jz.) 196.

72 Pl. DF 206 836.; ÁÚO I. 105–106. – Ugyanakkor kivételként ismert egy eset, amelyben pápai megbízásban jártak el egy végrendelet végrehajtása érdekében, ld. DL 46.; Potthast 3369. sz.

73 *Bónis Gy.*: Egyházi bíráskodás i. m. (13. jz.) 637., 639–640.; *Kiss G.*: Egyházi kormányzat i. m. (5. jz.) 114–115.

74 *Müller, H.*: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 365–366.; *Uő.*: Entscheidung i. m. (3. jz.) 117., 120–122., 130.; *Uő.*: Gesandte i. m. (5. jz.) 46–47., 63.; *Hageneder, O.*: Die geistliche i. m. (2. jz.) 31.; *Maleczek, W.*: Papst i. m. (10. jz.) 327–328.; *Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. (30. jz.) 30.; *Brundage, J.*: Medieval Canon Law i. m. (18. jz.) 128.

75 *Herde, P.*: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 33.

76 *Vö. Müller, H.*: Entscheidung i. m. (3. jz.) 120–122, 130.; *Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. (30. jz.) 30.; *Müller, H.*: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 365–366.

77 Unde quia venerabilem fratrem nostrum episcopum Vesprimiensem virum novimus circumspicuum, de quo indubitatum fiduciam obtinemus, et ipse de idoneitate persone fratris eiusdem notitiam habere poterit pleniorum – Potthast 6313. sz.; MREV I. 47–48.

A delegált bírók egyházi méltóságait tekintve elsődlegesen megállapítható, hogy III. Ince pontifikátusa⁷⁸ alatt minden püspök legalább egyszer megbízást kapott. Összességében 35 főpap kiküldéséről áll rendelkezésre adat.⁷⁹ Ekkorra teljesen átalakult a korábbi helyzet, a dalmáciai egyháziak korábbi jelentős bírói szerepe megszűnt a magyarországi ügyekben. Az érsekek és püspökök mellett bencés és ciszterci apátok, illetve prépostok és esperesek kaptak megbízásokat. 1216-ig összesen négy Benedek-rendi kolostor apátjának (Tihany, Pécsvárad, Szekszárd, Bakonybél) tevékenysége ismert, amelyekkel szemben öt ciszterci apát (Zirc, Pilisszentkereszt, Egres, Cikádor és Szentgotthárd) majd kétszer annyi ügyben vett részt.⁸⁰ A prépostok között a székesfehérvárral kapcsolatban maradt fenn a legtöbb adat, a káptalan *custos*ának és *scholasticus*ának megbízásaira szintén van adat. A társaskáptalan kiemelkedő szerepét jól magyarázza a királykoronázásokban és -temetkezésekben játszott szerepe, illetőleg különleges egyházi jogi helyzete (*exemptio*).⁸¹ Az esperesek közül szintén a székesfehérvári emelhető ki,⁸² aki ekkorra, más esperesekhez hasonlóan, egy székeskáptalan (a veszprémi) tagja volt.⁸³ Utolsó csoportként a magyarországi ügyekben bíróként eljáró külföldi egyháziak említendők, akiknek a száma az előzőekhez képest rendkívül alacsony. Néhány eset ismert, mint például a gradói patriarcha részvétele a III. Sándor regesztrumat ért csonkítás ügyében magyar gyanúsítottak ellen folyó eljárásban,⁸⁴ illetve a Bertold választott kalocsai érsek elleni vizsgálat, amelyben a salzburgi püspök és prépost kapott megbízást.⁸⁵

III. Ince utódai alatt tovább változott a rendszer, ami új jellemzők megjelenését is eredményezte. Természetesen a magyarországi helyzet alakulása továbbra sem volt független az általános tendenciáktól. III. Honorius és IX. Gergely pontifi-

78 Bár az egész vizsgálat 1241-ig terjed, III. Ince pontifikátusának külön tárgyalását a bírókat tekintve több tényező is indokolja. Egyrészt ez volt az az időszak, amelyben a pápai delegált bíráskodás ugrásszerű bővülésen ment keresztül a III. Sándor alatti kezdetek után, amely folyamat a későbbiekben aztán még intenzívebbé vált. Másrészt James Ross Sweeney vonatkozó kutatásai nyomán az 1198 és 1216 közötti időszakkal kapcsolatban bővebb alapismeretekkel rendelkezünk.

79 Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 30–31.

80 Uo. 31.

81 Ld. Kiss Gergely: A székesfehérvári prépostság egyházi jogi helyzete a középkorban. Századok 141. (2007) 271–286.; Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 31–32.; Mezey László: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. In: Székesfehérvár évszázadai. II. Szerk. Kralovánsszky Alán. István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1972. 23–30.

82 Pl. DF 206 848.; Potthast 4918. sz.; DF 206 855.; Potthast 5109. sz.; ÁÚO I. 127.

83 Vö. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Műszaki Kiadó, Bp., 2007. 41.; Kiss G.: Egyházi kormányzat i. m. (5. jz.) 105.; Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 31.; 20. jz.; Thorockay Gábor: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveghagyományáról. Századok 142. (2008) 366.

84 Potthast 584. sz.; RI I. 537. (540.) sz. és vö. Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 32.; Solymosi László: A pápai kancellária hatása az oklevéladásra a XIII. század közepéig. Történelmi Szemle 39. (1997) 341.; Győry János: Gesta regum, gesta nobilium. Tanulmányok Anonymus krónikájáról. OSZK, Bp., 1948. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 29.) 8–12.

85 Potthast 2793. sz.; RI IX. 74. sz.

kátusa alatt Magyarországon a delegált bíróság elterjedésében további mennyiségi és minőségi növekedés figyelhető meg. Ezzel kapcsolatban érdemes kitérni két 1235. évi pápai iratra, amelyek címzettjei a két érseki tartomány főpapjai voltak.⁸⁶ IX. Gergely az egyaránt július 11-én kelt leveleiben beszámol a pannonhalmi apát panaszáról, amely szerint a pápai kiküldött bírók ítéleteit nem minden esetben teljesítik, vagyis sokszor problémák merültek fel azok érvényre juttatásában. Ezért a pápa megparancsolta a magyar főpapoknak, hogy különös gondoskodással kényszerítsenek minden ellenszegülőt az apostoli döntések tiszteletben tartására.⁸⁷ A rendelkezés egyfelől az apostoli székhez fordulás széles körű elterjedésére enged következtetni, másfelől rávilágít az ítéletek hathatosságában jelentkező problémákra is. E nehézségek természetesen nem tekinthetők magyar sajátosságnak: Alsó- és Felső-Ausztriából is számos eset ismert, amelyben a vesztes fél vonakodott alávetni magát az ítéletnek.⁸⁸

Visszatérve a bírók megoszlásához, elsőként egy olyan csoportot kell vizsgálni, amely ebben az időszakban vált jelentőssé, mégpedig a helyben bírói tevékenységet folytató legátusokét. Ugyan a korábbi, 1216-ig terjedő időszakból is ismert néhány példa,⁸⁹ azonban a legátusok bírói működése csak az 1220-as évektől tekinthető jelentősnek. 1221 és 1234 között három magyarországi pápai legátus – Pecorari Jakab,⁹⁰ Acontius,⁹¹ illetve Egyed pápai káplán és alszerpap – tevékenységére van adatunk.⁹² Jakab és Acontius mint pápai legátusok diplomáciai és egyházkormányzati jellegű feladatokkal érkeztek az országba,⁹³ ahol aztán ezen

86 DF 206 953.; Potthast 9960. sz. és DF 206 954.

87 ...quod cum ipsis plures commissiones ad diversos indices (iudices?) diversis temporibus super diversis questionibus et dampnis ac iniuriis sibi et ipsi monasterio irrogatis, nec non et rebus aliis a sede apostolica impetrantibus, iudices ipsi quandoque interdicti, nonnunquam vero suspensionis vel excommunicationis sententias exigente iustitia proferant in rebelles, ac mandent locorum ordinariis, ut eisdem sententias et ipsi reverenter observent, et faciant a suis subditis firmiter observari, dicti ordinarii huiusmodi mandato recepto non solum predictas sententias non observant [...] universitati vestre per apostolica scripta firmiter precipiendo mandamus, quatinus cum a iudicibus a sede apostolica delegatis super observandis eorum sententiis fueritis de cetero requisiti, et vos ipsi eos humiliter observetis, et faciatis a subditis vestris inviolabiliter observari – AÚO I. 333.

88 Ld. *Hageneder, O.*: Die geistliche i. m. (2. jz.) 47–51.

89 Pl. Gregorius de Sancto Apostolo említett döntése az erdélyi püspök és a szebeni prépost joghatósági vitájában (*Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. [30. jz.] 28.; *Kiss G.*: Egyházi kormányzat i. m. [5. jz.] 153–154.), ill. Pelagius albanói püspöknek és Istvánnak, a tizenkét apostol bazilikája bíboros-presbítereinek ítélete a veszprémi püspök és az esztergomi érsek perében 1216-ból (DF 200 004.; MREV I. 36., vö. *Kiss G.*: Egyházi kormányzat i. m. [5. jz.] 59.).

90 *Almási Tibor*: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5. (1993) 1–2. sz. 133–140.

91 *Barabás Gábor*: „ecce dilectum filium”. Pápstliche Urkunden in Bezug auf die Legationen in den zwanziger Jahren des 13. Jahrhunderts. Specimina Nova, Pars Prima: Sectio Mediaevalis. A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Korajúrkori Történeti Tanszékének Történeti Közleményei 6. (2011) 35–40.

92 Uo. 45–51.; *Schmutz, R. A.*: Representatives i. m. (9. jz.) 462.

93 Természetesen fontos rámutatni, hogy kettejük bírói tevékenységében mennyiségileg hatalmas eltérés tapasztalható, hiszen Jakab összetett feladataival szemben (*Almási T.*: Pecorari Jakab i.

funkciójukban, felhatalmazásukat felhasználva vagy a pápa által bíróként kijelölve tárgyaltak különböző ügyeket.⁹⁴ Ezzel szemben Egyed pápai delegált bíróként érkezett Magyarországra, ahol csak később bízta meg IX. Gergely más jellegű feladattal, amelynek elvégzése után visszatérve korábbi tevékenységéhez továbbra is Magyarországon maradt.⁹⁵ Jakab magyarországi szerepével kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy más jellegű tevékenységei mellett bíróként is kiemelkedő jelentőséggel bírt, hiszen legációja időszakában (1232 augusztusa és 1234 júniusa között) valamennyi esetben ő kapott pápai megbízást.⁹⁶ Természetesen ezzel kapcsolatban nem feledkezhetünk el a Jakab megbízásában tevékenykedő külföldi és magyarországi klerikusokról sem,⁹⁷ hiszen a legátus egymaga nem oldhatta volna meg temérdek feladatát. Ezt a kérdést a későbbiekben az ügymenet különböző aspektusaival kapcsolatban még érintjük.

III. Honorius és IX. Gergely időszakában ugyan a korábbinál változatosabb kép tárul elénk a delegált bírók megoszlásával kapcsolatban, gyökeres változás azonban nem történt, ahogyan azt a magyarországi érsekek és püspökök bírói szerepe is mutatja. 1216 és 1241 között minden főpap – az erdélyi püspök kivételével – legalább egyszer megbízást kapott. A fennmaradt források alapján Esztergom főpapja és *suffraganeusai* több mint háromszor annyi alkalommal kaptak bírói megbízást, mint a másik tartomány érseke és püspökei. A két érsek közötti különbséget

m. [90. jz.] 133–140.) Acontius bírói megbízására mindössze két adat áll rendelkezésre. Egyrészt az esztergomi érsek és a garamszentbenedeki bencés apátság közötti vitában vett részt választott bíróként feltehetően 1219-ben (DL 96.; Potthast 6587. sz. és *Barabás G.*: Legationen i. m. [91. jz.] 37.), másrészt a Göncöl spalatói választott érsek elleni vizsgálatban játszott szerepet 1221 és 1223 között (*Barabás G.*: Legationen i. m. [91. jz.] 39–40.).

94 A delegált bíróság kutatásának egyik fontos szempontja annak a vizsgálata, hogy az egyes esetekben a legátusok jogilag milyen szerepben is jelentek meg, tehát megbízták őket (pl. az erdélyi püspök és a kolozsi apát közötti perben Jakabot, ld. Potthast 9023. sz.), vagy teljhatalmukat felhasználva magukhoz vonták az ügyet (maga Jakab legátus járt el a pannonhalmi apátság és bizonyos somogyi papok tizedperében, ld. DF 206 931.; AÚO I. 312–313.). Ehhez kapcsolódóan szintén fontos kérdés, hogy az eljárások mely szakaszát érintette tevékenységük, vagyis első bírói fórumként (Pecorari Jakab eljárása a boszniai püspök ügyében, ld. Potthast 9211. sz.) vagy fellebbezés eredményeként (pl. a váradi püspökválasztás ügye, ld. Potthast 9061. sz.) került eléjük az adott ügy.

95 *Barabás G.*: Legationen i. m. (91. jz.) 47–49. – Az ő tevékenységéhez kapcsolható Johannes de Civitella magyarországi megbízása, aki 1241-ben szintén pápai káplánként és alszerpapként érkezett az országba, ahol a tervezett zsinat ügye mellett két esetben is – a csanádi püspök testi alkalmasságának kivizsgálása (Potthast 10985. sz.; Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape publiées et analysées d’après les manuscrits originaux du Vatican par Lucien Auvray. I–IV. Thorin–Boccard, Paris, 1890–1955. [= RGIX] III. 5364. sz.) és B. óbudai prépost székesfehérvári préposttá választásának ellenőrzése (Potthast 10 992. sz.; RGIX III. 5380. sz.) – pápai delegált bíróként kapott megbízást.

96 Ld. Potthast 8977–9740. sz. között.

97 Egy példa hasonló subdelegálásra: *Barabás Gábor*: Enoch domonkos szerzetes és Cognoscens esztergomi olvasókanonok bírói működése az 1230-as években. Adalékok a pápai kiküldött bíróság magyarországi történetéhez. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára. Szerk. Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Kronosz, Pécs, 2012. 62–68.

az magyarázza, hogy az esztergomi érsek mint metropolita olyan ügyekben is érintett volt, amelyekben a másik érseki tartománybéli egyházak pereskedtek.⁹⁸ Ebben természetesen Esztergom metropolitai és különleges jogainak 13. század első felében történt megerősödése is nagy szerepet játszott.⁹⁹ A legtöbb mandátum a váci püspök¹⁰⁰ és a veszprémi püspökök¹⁰¹ tevékenységét illetően ismert. Rajtuk kívül a győri püspökök, illetve a kalocsai érseki tartományból Dezső csanádi püspök¹⁰² és a váradi főpapok megbízásai ismertek nagyobb számban. Ha az éppen aktuális egyházi hivatal helyett a személyeket vizsgáljuk, akkor a legszembetűnőbb Róbert veszprémi püspök, utóbb esztergomi érsek tevékenysége,¹⁰³ aki két méltóságában több mint tízszer viselt bírói hivatalt.¹⁰⁴ Vele kapcsolatban ismételtelen ki lehet térni a kiválasztásban szerepet játszó szempontokra, amelyek között a személyes kapcsolatok, a tekintély, a megbízhatóság és a fizikai elérhetőség volt a legjelentősebb, tekintet nélkül arra, hogy az adott kiküldötteket az *audientia* munkatársai vagy a pereskedők választották ki.¹⁰⁵

A következő csoportot különböző kolostorok előjárói alkotják. Itt már tapasztalható változás a korábbiakhoz képest. Az apátok mellett ugyanis perjelek, illetve maguk a konventek is kaptak bírói megbízásokat.¹⁰⁶ A felkérések rendi eloszlását tekintve hasonló helyzet állapítható meg, mint korábban: a ciszterciak bírói tevékenységére ugyanis több mint másfélszer annyi adat áll rendelkezésre, mint a Benedek-rendiekére. A bencéséknél érdekes személyi változás figyelhető meg 1216 és 1241 között. A korábbi négy bencés monostorral szemben már 17 apát tevékenységéről rendelkezünk információval, többségük azonban csak egyetlen alkalommal kapott bírói megbízást. Hét kolostor előjárói viszont többször is

98 Mint például az aradi prépostválasztás ügye 1222-ből (Potthast 6775. sz.), amely kérdést ugyanakkor bonyolították a királyi alapítású egyházak fölötti különböző joghatósági viták, vö. Kiss G. Egyházi kormányzat i. m. (5. jz.) 89–91.

99 E folyamat betetőzése 1239-ben következett be Esztergom primátusának királyi elismerésével, vö. Kiss Gergely: „Jurisdictionem in abbatibus regalibus”. Incertitudes de la papauté envers la hiérarchie de l’église hongroise aux XIIe–XIIIe siècles. Specimina Nova, Pars Prima: Sectio Mediaevalis. A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Korajkori Történeti Tanszékének Történeti Közleményei 6. (2011) 83–98.

100 Potthast 6845., 6862., 7284., 7326., 7354., 8012., 10 012., 10 051. sz.; ÁÚO I. 265.; DF 200 005.; DF 208 315.

101 Potthast 5684., 5795., 6313., 6338., 6409., 6428., 6533., 6775., 6954., 6993., 8012., 10 366. sz.; DF 206 950.

102 Ő már III. Ince alatt, 1202-től jelentős szerepet játszott, vö. Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 30.

103 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. História–MTA TTI, Bp., 2011. 81., 100.

104 Potthast 5684., 5795., 6313., 6338., 6409., 6428., 6533., 6775., 6954., 6993., 7611., 8487., 8501., 9799. sz.

105 Vö. Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 30.; Müller, H.: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 365–366.; Uő: Entscheidung i. m. (3. jz.) 120–122., 130.

106 Pl. Zirc: Potthast 8822., 10 847. sz.; Szentgotthárd: Potthast 6022., 7347. sz.; Egres: Potthast 6443., 8487. sz.

eljártak különböző ügyekben. Közülük a pécsváradi¹⁰⁷ és a tihanyi¹⁰⁸ apátokkal kapcsolatban ismert a legtöbb adat, őket követi a somogyvári¹⁰⁹ és a szekszárdi¹¹⁰ apát. Ezen kívül még egy jelentős változás emelhető ki, mégpedig a pannonhalmi apáttal kapcsolatban. Uros, ugyanis mint említettük, számos perben volt érintett, azonban 1216 előtt egyik esetben sem szerepelt bíróként, nyilván éppen ezzel összefüggésben.¹¹¹ A helyzet 1235-ben változott meg: ebből az évből ismert az első megbízás, amelyben Pannonhalma apátja pápai bíróként kapott mandátumot.¹¹²

A ciszterci kolostorokra visszatérve, szembeűnő a priorok és a konventek növekvő szerepe: ez csak a ciszterciekre jellemző. Az apátságok közül a zirci, a szentgotthárdi, a pilisi és az egresi, míg a konventek közül a zirci és a pilisszentkereszti kapott legtöbbször megbízást.¹¹³ Új résztvevőként a korszakban tűnt fel a megbízottak között a bélakúti apát is.¹¹⁴ A konventek növekvő szerepvállalása és a hiteleshelyi tevékenység alakulása között érdekes kölcsönhatás figyelhető meg. A növekedés a kiküldött bíráskodásban ugyanis azon ciszterci apátságokat érintette, amelyek Magyarországon nem vettek részt a hiteleshelyi tevékenységben.¹¹⁵ Ezzel szemben az 1230-as évektől többségében ilyen funkciót is ellátó bencés konventeknél¹¹⁶ a pápai kirendelt bíráskodásra, mint említettük, nincs adat. A helyzet alakulásában ugyanakkor nyilván az is szerepet játszott, hogy a hiteleshelyek alapvetően világi igényt elégítettek ki írásbeliségükkel, hiszen az általuk kiállított iratokat egyházi ügyekben (*ratione rei – causae spiritualis admixti*)¹¹⁷ egyházi bíróság nem fogadta el autentikusnak.¹¹⁸ A jelenség részletes magyarázata ugyanakkor további vizsgálatot igényel.

107 Potthast 7354., 8012., 10 232., 10 234., 10 195. sz.; DF 206 858.; DF 208 315.

108 Potthast 8977., 9968., 10 847., 10 195., 10 370. sz.

109 Potthast 7051., 8822., 9968. sz.; DF 200 625.; Fejér IX/7. 648.

110 Potthast 9965., 10 370. sz.; DF 206 858.

111 Vö. *Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. (30. jz.) 30.

112 A bizerei apát és a csanádi püspök közötti perben a szekszárdi apáttal és egy közelebről meg nem nevezett székesfehérvári klerikussal együtt kapott megbízást (Potthast 9965. sz.). Ezt később még egy mandátum követte 1235-ben II. András és a magyar egyház viszonyával kapcsolatban (Potthast 10 006. sz.).

113 Zirci perjel: Potthast 8822., 10 847. sz. Pilisszentkereszti perjel: DF 200 005.; Potthast 8497. sz. Szentgotthárdi perjel: Potthast 6022., 7347. sz. Egresi perjel: Potthast 6443., 8487. sz. Zirci konvent: Potthast 6000., 6775., 10 847. sz. Pilisszentkereszti konvent: Potthast 10 961. sz.

114 Potthast 10 015., 10 024. sz.

115 Annak ellenére, hogy például Lengyelországban fontos szerepet játszottak a hiteleshelyi tevékenység megfelelőjének tekinthető közjegyzői funkciók teljesítésében, vö. *Hunyadi Zsolt*: Administering the Law: Hungary's *Loca Credibilia*. In: Custom and Law in Central Europe. Ed. Martin Rady. Faculty of Law, University of Cambridge, Cambridge, 2003. (Centre for European Legal Studies, Occasional Paper 6.) 30–31.

116 Vö. *Solymosi László*: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1996. 482–489.

117 *Herde, P.*: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 35.; *Kiss G.*: Egyházi kormányzat i. m. (5. jz.) 111.

118 Vö. *Hunyadi Zs.*: *Loca Credibilia* i. m. (115. jz.) 31.

Végül, de nem utolsósorban meg kell még említeni a johanniták székesfehérvári rendházának a perjelét, akinek jelentőségét mutatja, hogy négy adat is fennmaradt bírói tevékenységéről három ügyet érintően.¹¹⁹

A következő jelentős csoportot, hasonlóan a korábbiakhoz, a káptalanok tagjai és az esperesek alkották. Velük kapcsolatban elsődlegesen a mennyiségi növekedést kell hangsúlyozni, hiszen majd' annyi megbízás ismert a körükből, mint a magyarországi preláthusokéból.¹²⁰ Ez a folyamat megfelel az általános tendenciáknak, hiszen Nyugat-Európában is egyre inkább az alsóbb rangú egyházi méltóságok, köztük is a prépostok és esperesek jelentek meg bírói szerepkörben a preláthusok helyett.¹²¹ Magyarországon a prépostok mellett a káptalanok egyéb méltóságai is egyre gyakrabban tűntek fel pápai delegáltaként, így például az éneklőkanonokok és a *custosok*.¹²² Területileg nézve a főpapok eloszlásához hasonló jellemzők figyelhetők meg, ugyanis itt is az esztergomi érseki tartományból maradt fenn a megbízások túlnyomó többsége. Ez egyrészt a fennmaradás esetlegességével magyarázható, hiszen a Kalocsához tartozó területek sokkal inkább ki voltak téve a tatárjárás okozta pusztulásnak.¹²³ Másrészt, illetve talán elsődlegesen, szerepet játszott ebben az Esztergom és Kalocsa közötti joghatósági viták alakulása is, amelynek eredményeképpen a korszak végére, mint említettük, az esztergomi érsek vezető szerepe egyre inkább kikristályosodott és megszilárdult.¹²⁴

A megbízottak közül továbbra is igen nagy számban kapott mandátumot a székesfehérvári prépost,¹²⁵ jóllehet az első helyet immár a győri székeskáptalan tagjai szerezték meg. A prépost mellett az éneklőkanonok, a dékán és Lukács kanonok is szerepel a forrásokban bíróként.¹²⁶ A kalocsai érseki tartományból nem emelhető ki hasonló jelentőségű egyházi hivatalviselő, egyedül az aradi, a csanádi és a bethleni prépostok többszöri kirendeléséről áll rendelkezésre adat. Az espereseket vizsgálva egyértelmű a nyitrai jelentősége, aki a többivel összevetve jelentős számban szerepelt bíróként pápai eljárásokban.¹²⁷ A két érsekség közötti különbség itt is kimutatható, ismételten csak Esztergom javára.¹²⁸ Az esperesek szerepének növekedése lényegében az egész 13. századra jellemző, amelyet jól mutat egy ké-

119 Potthast 10 366., 10 438., 10 440., 10 627. sz.

120 A korábbi tendenciára ld. *Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. (30. jz.) 32.

121 Vö. *Müller, H.*: Entscheidung i. m. (3. jz.) 116.

122 Pl. Potthast 5680., 10 861. sz.

123 Vö. *Solymosi L.*: Bencés konventek i. m. (115. jz.) 492.

124 Vö. *Kiss G.*: Iurisdictionem i. m. (99. jz.) 83–98.

125 Vö. *Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. (30. jz.) 32. és Potthast 6149., 7326., 7404., 7414., 7477. sz.

126 Prépost: Potthast 7414., 8831., 6022., 8034., 5725., 5927., 6466., 6587., 7476., 7188., 7347., 8233., 8014. sz. Éneklőkanonok: Potthast 5680., 8831., 8034. sz. Lukács kanonok: Potthast 10 440., 10 438. sz. Dékán: Potthast 7188. sz.

127 Potthast 5597., 6899., 7477. sz.

128 Egyetlen adat van esperesi megbízásra a kalocsai tartományból, méghozzá a bácsi esperesére: Potthast 10 024. sz.

sőbbi adat, az 1279. évi budai zsinatnak az esperesek egyházi bírászkodásban betöltött szerepére vonatkozó rendelkezése.¹²⁹

Az utolsó és egyben legkisebb csoportot a Magyarországot érintő ügyekben megbízott külföldi klerikusok alkotják. Az egész korszakból azonban mindössze három eset ismert. 1220-ban a salzburgi érsek és a seckauai, illetve a veszprémi püspökök kaptak megbízást III. Honorius pápától II. András és Jolánta királyné közötti perben.¹³⁰ 1221-ben a gradói patriarchát bízta meg III. Honorius a pilisi apát, illetve a székesfehérvári és a nyitrai főesperesek által a trieszti püspök ellen indított kereset ügyében.¹³¹ 1225-ben pedig a lilienfeldi és a kerzi ciszterci apátokat bízta meg a pápa egresi kollégájukkal együtt, hogy vizsgálják ki a Német Lovagrend Barcaságból történt kiűzésének körülményeit.¹³² Ezeknek az eseteknek az előfordulását ugyanakkor az is magyarázhatja, hogy az adott ügyek jelentősége miatt a pápa ténylegesen élt azzal az elméleti lehetőséggel, hogy maga (vagy az *audientia*) küldjön ki egy tekintélyes nem helyi egyházi személyt a vizsgálatra.

A bírók kiválasztásában megmutatkozó jellegzetességek után a továbbiakban az eljárások konkrét megvalósulásához, az ügymenethez kapcsolódó néhány olyan aspektust vizsgálunk, amelyek a legjelentősebb hatással voltak a különböző perek gyakorlati alakulására, kezdve az eljárások létrejöttéhez legszorosabban kapcsolódó kérdésekkel.

Ebből a szempontból az első jellemző a pápai ügyhallgatók részvétele a perekben. Mint rámutattunk, az *audientia publica* kiemelkedő jelentőségű volt a delegálások létrejöttében, vagyis a bírók megbízásában és azok kezelésében, így nem meglepő, hogy számos olyan eset ismert, amelyekben a források az *auditorok* tevékenységéről is tartalmaznak információkat. Alapvetően két területen működtek a pápai kiküldött bíróság rendszerében: elsősorban a pápai udvarban, illetve a konkrét ügyek kivizsgálása közben a helyszínen. A római Szentszéken belül két hivatal létezett a 13. század elejétől, amelyekben ügyhallgatók tevékenykedtek. Az *audientia publica* elsősorban a kérelmek kezelésével és a bírók kijelölésével, míg az *audientia litterarum contradictarum*, ahogyan azt elnevezése is mutatja, a fellebbezések kezelésével, illetve emellett a kúrián tevékenykedő állandó *procuratorok* felügyeletével foglalkozott. Mindkettőt III. Ince alatt, a pápai delegálás iránti egyre növekvő igények kielégítésére hozták létre.¹³³ Az *auditorok* alapvetően ezen intézmények keretei között tevékenykedtek, azonban, mint említettük, Rómán, il-

129 Kun László emlékezete. Bev., vál., jegyz. Kristó Gyula. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1994. 159–161.; *Stephanus Ladislaus Endlicher*: *Rerum Hungaricarum monumenta* Arpadiana. Sangallen, 1849. 581–582., vö. *Bónis Gy.*: Egyházi bírászkodás i. m. (13. jz.) 632–633.; *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. (83. jz.) 95–97.; *Lothar Waldmüller*: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn: Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311) (Konzilien-geschichte)*. Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1987. 188–200.

130 Potthast 6409. és 6428. sz.

131 Potthast 6564. sz.

132 Potthast 7428. sz., vö. *Harald Zimmermann*: *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2000. 132–133.

133 *Herde, P.*: *Audientia* i. m. (5. jz.) 21–28., 374.; *Maleczek, W.*: *Papst* i. m. (10. jz.) 325–330.

letve a pápai kúrián kívül is részt vettek a perek intézésében, ha nem is a kezdetektől. A magyarországi ügyekkel kapcsolatban azonban csak a római Szentszék keretein belül jelentek meg a források tanúsága szerint.¹³⁴ Felmerült ugyan a gyanú, hogy voltak helyben tevékenykedő *auditorok* Egyed mester és Pecorari Jakab kíséretében. Az általuk kiadott oklevelek vizsgálata ugyanakkor nem igazolta ezt a feltételezést, annak ellenére sem, hogy több utalás is található bennük a két pápai megbízott mellett tevékenykedő munkatársakra. Bartholomeus de Campania, illetve Crescentius¹³⁵ azonban nem tekinthetők ügyhallgatóknak, mindketten írnokként (*scriniarius*) tevékenykedtek Egyed, illetve – mint Bartholomeus – később Jakab mellett.¹³⁶ Kettejük munkája sokkal inkább a közjegyzőség első megjelenéseként értelmezhető Magyarországon.¹³⁷ A két külföldi klerikus mellett számos magyarországi egyházi is megjelenik a forrásokban, ők azonban vagy bírótársként,¹³⁸ vagy megbízottként, *subdelegatus*ként¹³⁹ szerepeltek a különböző ügyekben.

A pápai ügyhallgatók tevékenysége tehát elsősorban az *audientiához* kötődött. Ebből a körből ugyan számos forrás áll rendelkezésre, ám ezek általában csak a kijelölt *auditor* nevét, tevékenységének legfeljebb rövid leírását tartalmazzák. Ezzel kapcsolatban ismét hangsúlyozni kell a már említett körülményt, hogy a magyar perekről nagyrészt a pápai megbízásokból rendelkezünk adatokkal, amelyek rendszerint tartalmazzák az esetek előtörténetének bemutatását, kitérve az ügyhallgatók szerepére is.¹⁴⁰ Ez általában a peres felek, illetve képviselőik meg-

134 Ez a helyzet a későbbiekben fokozatosan megváltozott. Fülöp fermói püspök magyarországi legációjának idejéből már ismert pápai ügyhallgató tevékenysége (ÁÚO IV. 222.), míg a 13. század elejéről, Nicolo Boccasini (1301–1303) és Gentilis de Monteflorum (1308–1311) tevékenységének köréből a legátusok saját általános ügyhallgatóival is találkozhatunk jegyzők és közjegyzők mellett. Pl. Fejér VIII/1. 98.; Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia – Vatikáni Magyar Okirattár. I/2. Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–11. Szerk. Pór Antal. Budapestini, 1885. (= MVAT) 60., 177., 100., ld. Kovács Viktória: Causae coram nobis ventilatae. Adalékok Gentilis de Monteflorum pápai legátus magyarországi egyházi bírászkodási tevékenységéhez. Pécs, 2012. (kézirat).

135 DF 200 629.; ÁÚO I. 278–281.

136 DF 206 901.; ÁÚO I. 266–268.; DF 200 629.; ÁÚO I. 278–281.; Fejér VII/1. 240–248.

137 Et ego Crescentius, apostolice sedis scriniarius, de mandato supradicti magistri Egidii, domini pape subdiacioni et capellani, et de consensu et voluntate utriusque partis hec omnia supradicta scripsi et in publicam formam redegei – ÁÚO I. 281. Et ego Bartholomeus de Campania clericus sacro sancte Romane ecclesie scriniarius hoc arbitrium de mandato predicti domini legati et coarbitrorum ipsius manu propria publicauit et signum feci – Fejér VII/1. 248., vö. *Solymosi László*: Árpád-kori okleveleink grafikus szimbólumai. In: *Uő*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Argumentum, Bp., 2006. 41–43.; *Csukovits Enikő*: Közjegyzők a középkori Magyarországon. In: 700 éves közjegyzőség Magyarországon. A 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata. Szerk. Rokolya Gábor. Magyar Országos Közjegyzői Kamara, Bp., 2008. 58.

138 Pl. Manasses sasvári esperes: DF 206 901.; ÁÚO I. 266.; DF 200 629.; ÁÚO I. 278–281.

139 Enoch és Cognoscens szerepére ld. *Barabás G.*: Enoch és Cognoscens i. m. (97. jz.) 62–68., vö. még *Figueira, R. C.*: Subdelegation i. m. (9. jz.) 56–58.

140 Pl. a pannonhalmi apátság és a johanniták többször érintett perében: „Dilectis filiis [...] abbati S. Martini de Pannonia et B. procuratori hospitalis Ierosolymitani in Hungaria, in nostra presentia

hallgatásából, további bírók kijelöléséből, esetleg más jellegű javaslattételből állt. Feltehető, hogy bizonyos esetekben az ítélethozatal is rájuk hárult, legalábbis azon pápai megbízások alapján, amelyek sikertelenség esetére az ügy visszaküldését írták elő.¹⁴¹ Ugyanakkor nem ismert olyan magyarországi ügyet érintő forrás, amely ténylegesen tartalmazná az *auditorok* ítéletét. Ami a konkrét eseteket illeti, már a vizsgált korszak elejéről, 1199-ből is található adat, mely szerint a pécsi püspök és a földvári bencés apát perében Gerhard, San Nicolas in Carcere Tulliano bíboros-dékánja járt el Rómában.¹⁴² A pápai ügyhallgató egyik első ilyen jellegű feladataként a személyesen jelen lévő apátot és a püspök küldöttjét bírta rá, hogy egyezzenek meg a bírók személyében, amint arról III. Ince a megbízott bírókat, vagyis a csanádi és váci püspököt, illetve a zirci apátot tájékoztatta levelében.¹⁴³ Az 1198 és 1216 közötti időszakból összesen nyolc olyan eset ismert, amelyekben *auditorok* közreműködése igazolható.¹⁴⁴ Ez a szám 1241-ig – a perek és a fennmaradt oklevelek számának a növekedésével is összefüggésben – tovább emelkedett.

A következő vizsgálandó jellemző a bírók kiválasztásának kérdéséhez is kapcsolható, valójában inkább a fellebbezés gyakorlatához tartozik. Több olyan eljárás is ismert, amelyek során a felek egyike, vagy akár mindketten, kifogást emeltek egyes bírók személye ellen, és cserét kérvényeztek. Az ilyen esetek megítélése nem problémamentes, hiszen már az is kérdéses volt, hogy jogszerűen el lehetett-e utasítani a kinevezés elfogadása után egy pápai delegáltat,¹⁴⁵ illetve, ha igen, akkor milyen indokkal.¹⁴⁶ A kérdéses jogi háttér ellenére a delegált bíró cseréjét kérte például a székesfehérvári örkanonok a pannonhalmi apáttal bizonyos Somogy megyei tizedek ügyében fennálló perében. Elsőként a veszprémi püspök kapott az ügyben megbízást bírótársaival, majd egy év múlva a győri püspök a munkatársaival, azonban az örkanonok ezt is elutasította. III. Ince végül a tihanyi apátot (és kollégáit) kérte fel arra, hogy a székesfehérvári *custos*t kényszerítse a perköltségek megfizetésére és hozzon ítéletet.¹⁴⁷ A III. Ince utáni időszakból is ismert néhány

constitutis, dilectum filium nostrum L. tituli S. Crucis presbiterum cardinalem dedimus auditorem, coram quo proposuit abbas dictus, quod cum decime de omnibus villis et possessionibus, quas habet hospitale in comitatu Simigiensi, ad eius noscuntur monasterium pertinere, sicut apparet ex illis privilegiis evidenter, et confirmationibus pontificum Romanorum” – Potthast 5597.; Fejér III/1. 228.

141 Pl. a pannonhalmi apátság és a zágrábi püspök perében: „quatinus in negotio ipse non obstantibus aliquibus litteris super hoc a sede apostolica impetratis usque ad definitive sententie calculum sublato appellationis obstaculo procedentes causam ipsam [...]. Alioquin eam sufficienter instructam ad nostram presentiam remittatis, prefigentes partibus terminum competentem, quo nostro se conspectui representent iustam dante domino sententiam recepture” – DF 206 863.; Potthast 6466. sz.; ÁÚO I. 177.

142 Vö. Maleczek, W.: Papst i. m. (10. jz.) 125–126.

143 Potthast 583. sz.; RI I. 541. (544.) sz., ld. még Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 38–39.

144 Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 38–41.

145 Huguccio szerint nem, ld. Figueira, R. C.: Papal Legation i. m. (25. jz.) 112.

146 Ausztriai esetekkel kapcsolatban ld. Hageneder, O.: Die geistliche i. m. (2. jz.) 35–41., 65–66.

147 Az ügy részletei III. Honorius egy 1218. március 20-án kelt megbízása alapján ismertek. A pápa ekkor a szentgotthárdi apátot, ill. a győri és a vasvári prépostokat bírta meg ítélethozatallal,

hasznos eset. Róbert például veszprémi püspökként emelt panaszt a kalocsai érsek közreműködése ellen a pannonthalmi apáttal folyó perében.¹⁴⁸ Az apátság egy másik perében szintén a kalocsai érsek részvételét tartották nemkívánatosnak, olyannyira, hogy mindkét fél, az apát és a johanniták is fellebbeztek ellene.¹⁴⁹ Ugyanakkor az ilyen esetek csekély száma miatt – az említett perekon kívül nem található más a fennmaradt esetek között – nem beszélhetünk általános gyakorlatról. A fellebbezésekkel, a perek elhúzódsával kapcsolatban végül még egy érdekes, bár Magyarországon nem annyira jellemző területre hívjuk fel a figyelmet. Bár más, nyugati területekhez képest¹⁵⁰ csekély számban, de itthon is ismertek olyan esetek, amikor maguk a kiválasztott bírók vonakodtak teljesíteni megbízásukat; széles körben elterjedt jelenségről aligha lehet szó a vizsgált időszakban.¹⁵¹

A perek elhúzódsának azonban nem kizárólagos, sőt nem elsődleges oka volt a bírók személye miatti panasz. A legtöbb esetben ugyanis a sorozatos fellebbezések okozták az eljárások lezárhatatlanságát,¹⁵² amit az alábbiakban tüzetesebben is megvizsgálunk.

A fellebbezés elterjedtségét mutatja, hogy viszonylag kevés olyan per ismert a vizsgált korszakból, amelyben egyetlen pápai meghatalmazás az ügy lezárásához vezetett volna. Ugyan történt kísérlet a folyamat korlátozására – ami, tegyük hozzá, nem kizárólag magyarországi jelenség volt – a fellebbezések kizárásával (*appellatione remota, appellatione postposita*),¹⁵³ azonban ez nem volt teljesen sikeres.¹⁵⁴ Kifogásokat ugyanis a per megkezdésétől fogva, tehát az első *rescriptum* kiállításától lehetett benyújtani, mivel a bírói megbízások az egyházjog szerint nem számítottak pápai döntéseknek.¹⁵⁵ Ez alapján tehát kizárólag az említett formula alkalmazásával lehetett korlátozni a további fellebbezéseket, ami azonban nem jelentette a tényleges tiltást, mivel az igazságtalannak ítélt *sententia diffinitiva*

vagyis ekkor a per még mindig lezáratlan volt, ld. Potthast 5725. sz. és Sweeney, J. R.: Innocent III i. m. (30. jz.) 47–48.

148 Colocensem archiepiscopum et suos collegas apostolicas litteras impetrassent, dictus Strigoniensis sedem apostolicam appellasset, sed appellationem suam non est infra tempus legitimus prosecutus – Potthast 8034. sz.; ÁÚO I. 246.

149 Potthast 7414. sz.

150 Az ausztriai helyzetre ld. Hageneder, O.: Die geistliche i. m. (2. jz.) 34–35.

151 A bírók vonakodása miatt kellett új delegáltakat küldeni például a pannonthalmi apátság és a veszprémi káptalan perében (Potthast 8183. sz.; DF 206 885.).

152 Hageneder, O.: Die geistliche i. m. (2. jz.) 36–43.

153 A kérdés szabályozása a pápákat is foglalkoztatta, vö. IX. Gergely egy leiratát 1227-ből: Potthast 8018. sz.; RGIX I. 146. sz.

154 Példaként felhozható a pannonthalmi és a pilisszentkereszti apátságok pere, amelyben a lébényi apát a győri esperessel és kántorral kapott hasonló megbízást: „discretionem vestre per apostolica scripta mandamus, quatinus si est ita, vos in eodem negotio iuxta precedens predecessoris nostri mandatum appellatione remota ratione previa procedatis” (Potthast 5680.; ÁÚO I. 150.). Ez azonban korántsem jelentette az utolsó lépést a perben, ld. DF 206 914.; Potthast 8831. sz.

155 Herde, P.: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 33., vö. még Schmutz, R. A.: Representatives i. m. (9. jz.) 462.

va ellen továbbra is lehetett óvást benyújtani.¹⁵⁶ A törekvést emellett az *audientia litterarum contradictarum* túlterheltségéből fakadó hibák és ellentmondások, illetve a bírók ellenőrzésének hiánya miatt sem minden esetben koronázhatta siker.¹⁵⁷ Mindehhez kiegészítésképpen hozzá lehet még fűzni, visszautalva a rendszer kialakulására, hogy a római Szentszékhez történő fordulás kezdetben maga is a fellebbviteli bírósághoz történő fellebbezést jelentette, és csak később szilárdult meg a lehetőség elsőfokon a pápai udvarban történő perindításra.¹⁵⁸

A fellebbezések sorozatára remek példát szolgáltat a pannonhalmi apátság tizedjövedelmek miatt kialakult ügyei közül a székesfehérvári káptalannal folytatott perfolym. Az első eset még 1224-re megy vissza,¹⁵⁹ amelynek folytatásaként több kirendelés után 1229-ben Egyed magister,¹⁶⁰ illetve 1234-ben Pecorari Jakab¹⁶¹ is eljáró bíróként, szintén végleges ítélet hozatala nélkül. Összességében megállapítható tehát, hogy a pápai kiküldött bírák által vizsgált ügyekben Magyarországon a nyugati tendenciákhoz hasonlóan a fellebbezést viszonylag gyakran alkalmazták.

Az utolsó szempont, szintén az eljárások lefolytatásával összefüggésben, a perbeli egyezségek (*compositio*) megléte, illetve gyakorisága.¹⁶² Elöljáróban rá kell azonban arra mutatni, hogy az egyezségek létrehozása elsődleges célja volt a delegált bírók és a legátusok megbízásának a különböző ügyekben, amit az oklevélszövegekben megtalálható számos, ezt kifejezésre juttató elnevezés (*arbiter; arbitrator seu amicable compositor, consilio vel iudicio*) világosan kifejezésre is juttat. Természetesen az egyezés megvalósulása elsősorban a pereskedőktől függött, így nem jöhetett létre minden esetben kompromisszum.¹⁶³ Mindehhez hozzá kell még tenni, hogy egy megegyezés sem garantálhatta, hogy a felek egyike a későbbiekben ne hagyja figyelmen kívül annak pontjait, mint például a pannonhalmi apátság tette a veszprémi püspökkel¹⁶⁴ és a székesfehérvári káptalannal folytatott pereiben.¹⁶⁵ Ugyanakkor ellenpélda is ismert, amikor a megállapodás valóban vé-

156 A végső ítéletek kérdésköréről ld. *Hageneder, O.*: Die geistliche i. m. (2. jz.) 68.; *Maleczek, W.*: Papst i. m. (10. jz.) 326–327., 332–332.; *Herde, P.*: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 38.

157 Vö. *Hageneder, O.*: Die geistliche i. m. (2. jz.) 59–60.; *Brundage, J.*: Medieval Canon Law i. m. (18. jz.) 139.; *Herde, P.*: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit i. m. (2. jz.) 23.; *Falkenstein, L.*: Appellationen i. m. (49. jz.) 55–56.

158 *Müller, H.*: Entscheidung i. m. (3. jz.) 120–129.; *Bónis Gy.*: Egyházi bíráskodás i. m. (13. jz.) 631.; *Hageneder, O.*: Die geistliche i. m. (2. jz.) 24–27.; *Herde, P.*: Audientia i. m. (5. jz.) 20., 183–184.; *Müller, H.*: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 367–368.; *Falkenstein, L.*: Appellationen i. m. (49. jz.) 42–43.

159 Potthast 7159. sz.

160 DF 206 901.

161 Fejér VII/1. 240.

162 Vö. *Müller, H.*: Die Urkunden i. m. (4. jz.) 358–359.

163 Vö. *Weiss, S.*: Die Urkunden i. m. (5. jz.) 56.; *Feine, H. E.*: Rechtsgeschichte i. m. (5. jz.) 435.; *Maleczek, W.*: Papst i. m. (10. jz.) 326. – Az alsó- és felső-ausztriai helyzetre ld. *Hageneder, O.*: Die geistliche i. m. (2. jz.) 61–64.

164 Potthast 5713. sz.

165 Potthast 8822. sz.

get vetett az ellenségeskedésnek.¹⁶⁶ Érdekesség, hogy III. Ince pápa időszakából mindössze egyetlen ilyen megegyezés ismert, méghozzá a pannonhalmi és a somogyvári Szent Egyed apátságok közötti perben 1215-ből.¹⁶⁷ Végső soron nem vonhatók le messzemenő következtetések a fennmaradt források csekély száma miatt, az azonban bátran állítható, hogy a megegyezésekkel záruló ügyek nem csak kivételként fordultak elő a korszakban.¹⁶⁸

Összefoglalásképp elsősorban az állapítható meg, hogy a magyarországi helyzet nagy vonalakban az általános tendenciákat követve alakult a 13. század közepéig. Természetesen a fennmaradt források alapján kimutathatók különbségek is, azonban ezek csak bizonyos ügycsoportokat (uzsora, a jogos ár túllépése miatti panaszok, zálogügyek stb.) érintettek, nem magának a rendszernek az alapját vagy gyakorlati megvalósulását. A legfontosabb szempontok, mint például a perek fő témái, a bírók kiválasztásának jellemzői vagy az ügymenet részletei, minőségileg a nyugat-európai gyakorlathoz hasonló képet mutatnak. Jóllehet Nyugat-Európához hasonlóan Magyarországon is megfigyelhető a formálódó egyházi középréteg térnyerése a kiküldött bíráskodásban, mégis a kiküldött bírók megoszlásában, helyi jellegzetességként, érezhető a két érsekség közötti jogi, hierarchikus különbség hatása. Mennyiségileg tekintve is jelentős az a növekedés, amely a vizsgált korszakban lezajlott, hiszen a 13. század első fele volt az időszak, amelyben a korai szórványos esetek után a Szentszékhez fordulás és a pápai delegálás széles körben elterjedté, illetve általános gyakorlattá vált Magyarországon is. Az egész kérdéskörrel kapcsolatban azonban fontos ismételten rámutatni arra, hogy bár a pápaság és a kereszténység különböző régióinak viszonyrendszerében a delegálás egyike volt az eszközöknek, amelyeken keresztül a pápák ezeket a kapcsolatokat alakíthatták, és ténylegesen alakították is,¹⁶⁹ azonban ebben az esetben a pereskedő felek, illetve tágabban az egyes egyházak szerepe talán még fontosabb volt. A kiinduló impulzus, a kezdeményezés ugyanis tőlük érkezett, illetve, mint többször utaltunk rá, a bírók kiválasztására is ők voltak döntő hatással. Mindezt tekintetbe kell venni tehát a kutatásnál, és a magyarországi helyzet értékelésénél óvatosan lehet csak konkrét pápai *politikáról* beszélni,¹⁷⁰ illetve tartózkodni kell bizonyos személyek szerepének, illetve a pápákhoz fűződő kapcsolatoknak a túlhangsúlyozásától is. Emellett a vizsgálat új eredményekkel szolgálhat a magyarországi helyzetet tekintve, hiszen a megbízottak és a pereskedők körének vizsgálata a különböző egyházak közötti kapcsolatokra nézve is szolgál fontos információkkal. Végezetül ki kell emelni a legátusok tevékenységének a delegált bírósághoz kapcsolódó részét, mivel működésük ezen oldala eddig politikai és egyházkermányszati szerepükkel összehasonlítva aránytalanul kevés figyelmet kapott.

166 MREV I. 87.

167 MREV I. 33.; *Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. (30. jz.) 48–49.

168 Vö. *Sweeney, J. R.*: Innocent III i. m. (30. jz.) 48–49.

169 *Klaus Herbers*: Europa und seine Grenzen im Mittelalter. In: *Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich: Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa*. Hrsg. Klaus Herbers–Nikolas Jaspert. Akademie Verlag, Berlin, 2007. 32–34.; *Johrendt, J.–Müller, H.*: Zentrum i. m. (3. jz.) 8., 14.

170 Csakúgy, mint az általános helyzettel kapcsolatban.

GÁBOR BARABÁS

DELEGATED PAPAL JURISDICTION IN HUNGARY FROM THE ORIGINS
TO THE MIDDLE OF THE 13TH CENTURY

The study examines the general emergence and conceptual background of papal delegated jurisdiction, and the operation of the delegated tribunal in Hungary from the origins to 1241. The first, general part is justified not only by the absence of any attempt at a systematic inquiry in Hungarian, but also by the fact that it greatly facilitates the understanding of the features which characterised the Hungarian practice.

With regard to the conceptual background, one of the basic findings is that the foundation of the system of delegated papal jurisdiction was constituted by the appeal of litigants to the Holy See in order to secure papal authority for the judgement made in their case. After sporadic beginnings in the 11th century, the system greatly expanded during the pontificate of Alexander III, and assumed a fixed framework after the reforms of Innocent III (the establishment of various offices and a special literacy). The study also describes the characteristics which can be observed in the selection and activity of the judges, in the course of litigation, in the legal background and in the sources.

After these general problems, the study examines the emergence of delegated papal jurisdiction in Hungary, and the development of its features, from its beginnings under the pontificate of Alexander III until the middle of the 13th century. At first the characteristic causes of litigation are examined, whereupon those aspects are scrutinized in which the situation in Hungary diverged from what was generally common in the western church. These, together with further aspects of the analysis, such as the selection of judges to preside in the various cases and their repartition in terms of dignity, are treated according to the order of things dictated by the general practice. The author also describes some aspects connected to the practical development of the procedure, which exerted considerable influence upon the formation of different kinds of litigation, from the emergence of the procedure itself (eg. the role of the *auditores* and of *audientia*) to other characteristics of the litigation such as the various excuses and appeals.

